

upotrijebljeni. U ukupnom vrednovanju, međutim, potrebno je istaknuti kako je autor imao izuzetno težak zadatak da na ujednačen način opiše posebnosti različitih oblika crkvenoslavenskoga jezika u mnogim tekstovima širokoga žanrovskoga i funkcionalnoga raspona nastalim na velikom geografskom području. Shvatimo li širinu problematike, jasno je da se radi o vrlo složenom i fragmentiranom pitanju koje nije moguće u svim detaljima svrstati u jednu knjigu. Pohvalno je, međutim, što je autor to barem pokušao učiniti i zsigurno je, unatoč nekim pojednostavljenjima, mnogim zainteresiranima za tu problematiku dopustio steći uvid u opis različitih tipova crkvenoslavenskoga jezika 14. i 15. stoljeća.

PETRA STANKOVSKA

Vesna BADURINA STIPČEVIĆ, *Hrvatskoglegoljske Makabejske knjige. Filološka studija*. Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb 2020., 276 str. + slikovni prilozi.

Studija Vesne Badurine Stipčević nastavak je njezinih minucioznih tekstoloških istraživanja hrvatskoglegoljskih starozavjernih tekstova među kojima je najznačajniji onaj o *Esteri*.¹⁷ Uz *Predgovor* (str. 5–6), *Riječ na kraju* (str. 235–244), *Literaturu* (str. 245–257) i *Slikovne priloge* knjiga se sastoji od tri veće cjeline: 1. *Hrvatskoglegoljski biblijski tekstovi* (str. 7–18), 2. *Makabejske knjige* (str. 19–37), 3. *Hrvatskoglegoljske Makabejske knjige* (str. 39–234).

U prvom poglavlju autorica temeljito izlaže problematiku istraživanja hrvatskoglegoljske Biblije od početaka hrvatske paleoslavistike do danas, ističući ponajprije kako biblijski prijevodi imaju veliko kulturno i književno značenje za mnoge narode, pa tako i hrvatski. Premda srednjovjekovna hrvatskoglegoljska Biblija kao cjelovita knjiga nije očuvana, autorica ističe da na njezino postojanje ukazuju arhivski podaci, primjerice onaj iz Četvrtoga vatikanskoga misala iz 1475. i 1480. godine koji spominje jednu Bibliju u Omišlju na Krku. I opsežna biblijska čitanja u glagoljskim brevijarima i misalima omogućuju rekonstrukciju prvobitnoga glagoljskoga biblijskoga teksta jer oni sadrže oko polovice originalnoga biblijskoga teksta. Između ostaloga veliku vrijednost ima i *Prva i Druga knjiga o Makabejcima* koja je tema ove

¹⁷ Vesna Badurina Stipčević, *Hrvatskoglegoljska Knjiga o Esteri*, Matica hrvatska, Zagreb 2012.

monografije. Slijedi pregled svih dosadašnjih tekstoloških istraživanja starozavjetnih i novozavjetnih hrvatskoglagojskih biblijskih knjiga od sredine 19. stoljeća, tj. od Pavela Jozefa Šafařika i Ivana Berćića do Josefa Vajsa, Josipa Hamma i drugih mlađih istraživača. U tim su analizama *Makabejske knjige* bile prilično zapostavljene, a prema procjeni autorice one su iznimno značajan i nezaobilazan izvor za rekonstrukciju hrvatskoglagojske Biblije. Hrvatskoglagojske *Makabejske knjige* pripadaju mlađim glagojskim prijevodima prevedenim s latinskoga, a očuvane su u brojnim rukopisima i tiskanim knjigama od početka 14. do polovice 16. stoljeća. Na kraju uvodnoga poglavlja Badurina Stipčević zaključuje da je tekstološko proučavanje hrvatskoglagojskih tekstova zbog dobre očuvanosti i duljih biblijskih perikopa iznimno važno, ne samo za proučavanje hrvatskoglagojske Biblije nego i ćirilometodskoga biblijskoga prijevoda.

U drugom se poglavlju na jednostavan način razlaže o kompleksnoj problematici *Makabejskih knjiga* u biblijskoj literaturi (str. 19–22), kao i o povijesnim događajima opisanima u tom djelu, pri čemu se nerijetko referira na iznimno burnu židovsku povijest. »Makabejski otpor protiv prisilne helenizacije izraelskoga naroda za vladavine seleukidskih vladara predstavljao je jedno od najburnijih razdoblja u židovskoj povijesti te su mućenici, koji su bili izvrgnuti mućenićkoj smrti najvjerojatnije u doba početka makabejskoga ustanka, dobili ime Makabejci« (str. 25). Osim toga, autorica se posebice osvrnula na deuterokanonske starozavjetne knjige, *Prvu i Drugu knjigu o Makabejcima*, koje Židovski svetopisamski kanon nije priznao, kao i njihovu povijest, sve do njihova uvrštavanja u biblijski kanon Katolićke Crkve na Rimskom sinodu 382. godine (str. 22–25). Autorica navodi kako ćak ni Sv. Jeronim nije prevodio te knjige (kao ni Knjigu Mudrosti i Siraha) jer nisu bile sastavni dio hebrejskoga kanona. Stalno mjesto u biblijskom kanonu katolićke Crkve Makabejcima je konaćno osigurao Tridentski sabor (1546.). Slijedi poglavlje o tekstualnoj tradiciji i sadržaju *Makabejskih knjiga*, pri čemu se navodi da je povijest izvora i tekstova Staroga zavjeta u mnogoćemu specifićna i kompleksna te se ne moće uspoređivati s tradicijom bilo kojeg drugoga starovjekovnoga ili novovjekovnoga teksta.

U trećem, središnjem poglavlju monografije, autorica je potanko proućila tradiciju *Makabejskih knjiga* u hrvatskoglagojskim rukopisima, brevijarima i misalima, poćevši od najstarijih iz 13./14. stoljeća do onih tiskanih sredinom 16. stoljeća. Ovo je poglavlje podijeljeno na šest potpoglavlja koja najavljuju sve što je istraćeno: 1. *Makabejske knjige u hrvatskoglagojskoj tradiciji* (str. 39–40), 2. *Izvori: Popis brevijara i misala* (str. 41–49), 3. *Brevijarska ćitanja*

Prve knjige o Makabejcima (str. 50–149), 4. *Brevijarska čitanja Druge knjige o Makabejcima* (str. 150–219), 5. *Misalska čitanja Druge knjige o Makabejcima* (str. 220–228), 6. *Hrvatskologoljska Pasija svetih Makabejaca* (str. 229–234). U svakom je odjeljku primijenjena ista metodologija: najprije se navodi opseg čitanja određene *Makabejske knjige* u rukopisima, zatim se iznose podaci provedene tekstološke analize, pri čemu se ističu najzanimljivije varijante, slijedi kratak jezični opis rukopisa odabranoga za osnovni kritički aparat te rasprava o odnosu hrvatskologoljskoga prijevoda prema latinskomu, iznošenje osnovnih osobina književnoga stila odabranoga teksta, i na kraju zaključak.

U hrvatskologoljskim se brevijarima i misalima čitaju lekcije iz *Prve i Druge knjige o Makabejcima* u kojima su opisani događaji iz burnoga razdoblja povijesti židovskoga naroda. Obje su *Makabejske knjige* očuvane u hrvatskologoljskim brevijarima i misalima tekstovi znatne historiografske, kao i religiozne vrijednosti te posebice iznimno vrijedni tekstovi za istraživanje hrvatskologoljske Biblije. Prvotno su bile napisane na grčkom jeziku, a hrvatski su ih svećenici-glagoljaši preveli s latinskoga pa pripadaju mlađim hrvatskologoljskim biblijskim prijevodima. Treba naglasiti da su pri tome očuvane stilske osobine biblijskoga hebrejskoga stila. »Posredno prevodeći s latinskoga jezika hrvatski je prevoditelj uspio prepoznati bitne stilske karakteristike i pretočiti ih u izražaj svoga jezika« (str. 77). Autorica ove studije pomno je istražila bibliografiju *Prve i Druge makabejske knjige* u svim hrvatskologoljskim brevijarima i misalima te je zaključila da ukupno dvadeset dva rukopisna i tiskana brevijara sadrže tekst *Prve*, a dvadeset jedan tekst *Druge knjige*. Nadalje je utvrdila da se pojedini brevijari međusobno razlikuju s obzirom na kvantitetu i kvalitetu prijevoda te da je moguće uspostaviti dvije veće matice prijevoda: stariju, sjevernu krčkoistarsku skupinu (BrVO, BrVb₂, BrMr₁₆₁, BrMavr, BrPad) i drugu, mlađu, južnu, zadarskokrbavsku skupinu (BrVat₅, BrMos, BrN₁, BrN₂, BrBer₂, BrDab). Razlike među maticama najočitije su u leksičkim varijantama koje se katkad odnose na jednu ili nekoliko riječi ili rečenica. Odabrani je tekst autorica istražila na svim jezičnim razinama od fonološke, morfološke do leksičke i stilističke, iznoseći pritom iznimno zanimljive i vrijedne zaključke, kao primjerice da neki arhaični leksemi ukazuju na činjenicu da je prvotni hrvatskologoljski prijevod *Druge knjige o Makabejcima* mogao biti blizak staroslavenskim tekstovima prevedenima s latinskoga (str. 156) ili da je prevoditelj *Prve knjige o Makabejcima* u Brevijaru Vida Omišljanina »pripadao onim hrvatskim prevoditeljima-glagoljašima koji su dobro poznavali svoju jezičnu tradiciju i koji su je znali korisno upotrijebiti u novim biblijskim prijevodima.« (str. 67–68)

Za razliku od brevijara, u misalima su očuvana znatno kraća čitanja iz *Druge knjige o Makabaejcima*. Takva čitanja sadrži ukupno osamnaest hrvatskoglagoljskih misala uz jedan fragment iz Zbirke Ivana Berčića. Slično kao i u brevijarima, i u misalima se mogu razlikovati dvije matice prijevoda koje se uglavnom podudaraju s dvjema spomenutim skupinama kodeksa, krčko-istar-skim i zadarsko-krbavskim.

Na kraju svakoga od ovih poglavlja prezentirano je izdanje teksta preslovljeno latinicom. Tako je za *Prvu i Drugu knjigu o Makabejcima* među brevijarima odabran jedan od najstarijih kodeksa koji (uz još četiri druga) ujedno ima i najdulje lekcije: Brevijar Vida Omišljanina (1396.), dok su sve ostale fonološke, morfološke i leksičke varijante iz drugih brevijara donesene u kritičkom aparatu. Kao osnovni tekst u kritičkoj obradi izabran je upravo ovaj brevijar jer on predstavlja jednu maticu hrvatskoglagoljskih prijevoda, i to vjerojatno onu stariju, oko koje se okupljaju i drugi hrvatskoglagoljski tekstovi. Uz to je, kako bi tekst bio što cjelovitiji, pridodana i 7. glava iz Padovanskoga brevijara (sredina 14. st.) koja nije očuvana u Brevijaru Vida Omišljanina. Kao reprezentativan primjer među misalima odabran je onaj najstariji, Četvrti vatikanski misal s početka 14. stoljeća. Kao i kod brevijara, i kod misalskih Makabejskih tekstova postoje podudaranja s dvije misalske matice, krčko-istar-skom i zadarsko-krbavskom, dok tiskani misali slijede južnu skupinu, pri čemu se jedino Kožičićev misal katkad podudara sa sjevernom skupinom. Na temelju tekstološke analize u vezi s ovim tiskanim misalom uočeno je također da se po svojim leksičkim i morfološkim varijantama najviše razlikuje od drugih misala. I dok su ranija tekstološka istraživanja pokazala da hrvatskoglagoljski starozavjetni misalski i brevijarski tekstovi nisu povezani tekstološki, već se umnogome razlikuju, za *Drugu knjigu o Makabejcima* autorica je utvrdila posve suprotno: brevijarski i misalski tekstovi vrlo se dobro podudaraju, na što je mogla utjecati i bliskost latinskih predložaka.

U potpoglavlju o hrvatskoglagoljskoj *Pasiji svetih Makabejaca* koja se čita u sanktoralu 18 brevijara zaključeno je da se tekst podudara s *Vulgatinim* prijevodom te svjedoči o raširenosti kulta sv. Makabejaca u srednjovjekovnoj Hrvatskoj. Za kritičko izdanje ovdje je odabran Četvrti vrbnički brevijar iz 14. stoljeća s varijantama iz svih drugih hrvatskoglagoljskih brevijara.

Istraživanja predstavljena u ovom rukopisu pripadaju temeljnim filološkim istraživanjima hrvatskoglagoljskih spomenika. Glagoljski biblijski tekstovi čine značajan dio srednjovjekovne hrvatskoglagoljske baštine, a tekstološka proučavanja i izdavanja hrvatskoglagoljskih biblijskih knjiga sežu u početke hrvatske paleoslavističke znanosti (Berčić, Nahtigal, Vajs), a u njih su bili i još

uvijek su uključeni mnogi domaći i inozemni slavisti. Kako su starozavjetne *Makabejske knjige* bile izostavljene iz prvotnoga staroslavenskoga prijevoda, isto su tako sve do ove studije naše vrsne znanstvenice bile zapostavljene i u hrvatskoj paleoslavističkoj znanosti.

U zaključnom poglavlju autorica sažeto iznosi iznimno vrijedne rezultate svoga istraživanja, do kojih je došla tekstološkom metodom, na temelju kojih je na mnogim primjerima pokazala ponajprije da su glagoljski makabejski tekstovi prevedeni s latinskoga jezika. Osim toga, komparativno-tekstološkom metodom utvrdila je da postoje dvije brevijarske matice – krčko-istarska i zadarsko-krbavska isto kao što kod misalskih makabejskih tekstova postoje podudaranja s dvije misalske matice. Nadalje, analizirala je primjere stilskih postupaka u glagoljskim tekstovima; usporedila brevijarske i misalske tekstove te u potpunosti obradila dio značajnoga glagoljskoga biblijskoga korpusa koji je do sada bio prilično zanemaren. Njezini su zaključci relevantni za mnoga druga buduća istraživanja hrvatskoglagoljskih biblijskih prijevoda, a metodologija može biti uzor budućim generacijama slavista u sličnim istraživanjima. Autorica se osobito posvetila glagoljskim *Makabejskim knjigama*, važnom segmentu hrvatskoglagoljske Biblije, koji je nastao prema latinskim i to, kako je autorica ustanovila, *Vulgatinim* predlošcima. Na temelju podrobna istraživanja utemeljena na rezultatima i smjernicama dosadašnjih istraživanja hrvatskoglagoljskih biblijskih knjiga autorica je zaključila da svi brevijarski tekstovi imaju karakteristike netradiranoga, novoga biblijskoga prijevoda s latinskoga jezika, a jezične osobine teksta pokazuju da je njihov prevoditelj bio dobar poznavatelj hrvatskoglagoljske jezične tradicije i latinskoga jezika. Hrvatski je prevoditelj bio iznimno vješt, uspješno je preveo tekst zadržavajući sve osobine hebrejskoga stila. Nadalje, iz tekstološke analize proizlazi da su predlošci hrvatskoglagoljskih prijevoda bili bliski korigiranim kodeksima tzv. »pariške Biblije« iz 13. stoljeća (str. 166).

Proučavanja predstavljena u ovoj knjizi pružaju značajan doprinos i hrvatskom i inozemnom istraživanju staroslavenske i hrvatske Biblije. Glagoljski biblijski tekstovi *Makabejskih knjiga* transliterirani latinicom i opremljeni kritičkim aparatom s varijantama u ovom su izdanju pristupačni za mnoga i različita buduća istraživanja. Ova knjiga predstavlja iznimno značajan doprinos rekonstrukciji hrvatskoglagoljske Biblije, kao i našim znanjima o hrvatskim glagoljašima-prevoditeljima s latinskoga jezika u srednjem vijeku. Zatim za istraživanja hrvatskokrkenoslavenskoga jezika, hrvatskoglagoljske književnosti i hrvatskoglagoljske liturgijske baštine. I uopće za istraživanja srednjovjekovne hrvatske kulture i književnosti.

Hrvatskoglagoljski tekst *Makabejskih knjiga* proučen je u ovoj monografiji na više filoloških razina: književnopovijesnoj, tekstološkoj i jezičnostilskoj, na temelju čega je zaključeno da on predstavlja izvoran prevoditeljski rad. Knjiga Vesne Badurine Stipčević *Hrvatskoglagoljske Makabejske knjige* vrijedna je i nezaobilazna studija za istraživanje hrvatskoglagoljske baštine, posebice Biblije, koja se, kao što je poznato, nije očuvala kao cjelovita knjiga.

MARINKA ŠIMIĆ

Ana MIHALJEVIĆ, *Hrvatskoglagoljski tekstovi prevedeni s latinskoga*. Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb 2020, 483 p.

Ana Mihaljević's *Hrvatskoglagoljski tekstovi prevedeni s latinskoga* (*Croatian glagolitic texts translated from Latin*, with the subtitle *Sintaktička analiza / Syntactical analysis*) is a revised version of the author's doctoral dissertation. It explores some aspects of linguistic influence and translation in Mediaeval Croatian literature, with an emphasis on syntax. In addition to linguistic data, it contains an extensive theoretical overview of topics such as languages in contact, interaction and interference between languages, translation as a stimulus for linguistic change, formal and functional equivalence in translations, etc. The study focuses on the relationship between Latin, Croatian Church Slavonic, and the spoken Croatian dialect of the examined time period. Latin and Croatian Church Slavonic have some features in common, e.g., their status as literary and written languages and, in the case of biblical translations, the influence they experience from Hebrew and Greek. While the two languages also share many similarities in terms of their structure, the author pays special attention to the grammatical asymmetry between them (features of the source language without a formal equivalent in the target language, such as the conjunctive, infinitive constructions with accusative and nominative, the ablative absolute, periphrastic conjugation, gerunds, etc.). The work has been undertaken using the methods of corpus-based translation studies, and takes a descriptive approach to the analysis of several texts translated from Latin into Croatian Church Slavonic.

The corpus consists of texts of various genres: apocrypha (*Vita Adae et Evae, Evangelium Nicodemi, Protoevangelium Iacobi*); hagiographies (*Lectio s. Margaritae, De s. Patricio, De s. Maria Magdalena*); liturgical texts (offi-